

Не-фігуративний мистецький твір створює значення, спираючись на відому мову, але мова ця значно розширюється, виникають нові рівні і нові смисли, але в цілому система мови з її фундаментальними характеристиками залишається. Не-фігуративний текст, вибудовуючи свої значення, закладає параметри формування значень, пропонуючи особливу мову з фундаментальними категоріями: синтактикою, семантикою, прагматикою. Цей принцип, вбачаючи мову замість значень, чітко простежується в цьому виді живопису.

Література

1. Басин Е.Я. Семантическая философия искусства (Критический анализ) / Евгений Басин. – М.: Мысль, 1973. – 216 с.
2. Метафизические исследования. Выпуск XIII: Искусство. – СПб.: Лаборатория Метафизических исследований; Алетейя, 2000. – 351 с.
3. Павилёнис Р.И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка / Роналдас Павилёнис. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
4. Пирс Ч. Избранные философские произведения / Чарльз Пирс. – М.: Логос, 2000. – 448 с.
5. Пирс Ч. Начала прагматизма / Чарльз Пирс. – СПб.: Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. – 352 с.
6. Семиотика и Авангард: Антология / Под общ. ред. Ю.С. Степанова. – М.: Академический Проект, Культура, 2006. – 1168 с.

Аннотация. *Астапова-Вязьмина Е.И. Знаковая система Ч.С. Пирса и не-фігуративное искусство.*

Статья посвящена вопросу приложения семиотики к сфере живописного искусства. С точки зрения Ч. Пирса рассматривается специфика не-фігуративного искусства, а текст, которым оперирует любая знаковая система включает не только анализ знакообразования, но и коммуникативное развитие самого знака.

Ключевые слова: *знак, семиозис, не-фігуративное искусство, интерпретанта.*

Summary. *Astapova-Vyazmina O.I. C. S. Peirce's Sign System and Non-Figurative Art.*

The article deals with the problem of semiotics application to the sphere of painting art. The specific character of non-figurative art is considered according to C. Peirce's semiotics; a text being operated by any sign system includes the analysis of not only sign creation problem but the communicative development of the sign itself.

Keywords: *sign, semiosis, non-figurative art, interpretant.*

УДК 001:2

О.В. Радзюн

М. ПЛАНК ТА В. ГЕЙЗЕНБЕРГ: ВЗАЄМВІДНОШЕННЯ НАУКИ І РЕЛІГІЇ ЯК ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ВЧЕНОГО

У статті розглядається проблема обґрунтування діалогу між наукою та релігією, яка набуває особливої актуальності на порозі XXI сторіччя. В поглядах засновників сучасної фізики М. Планка та В. Гейзенберга взаємовідношення науки та релігії постає як проблема культурного самовизначення вченого.

Ключові слова: *релігія, наука, культура, Бог, науковий ідеал, раціональність, духовність.*

Більшість дослідників вважають взаємовідношення науки і релігії «гарячою точкою» на «мапі культурної еволюції». Суттєвого значення в розумінні означеної проблеми набуває усвідомлення того, що популярне протиставлення науки, «котра розуміється як набір беззаперечних фактів, та релігії, котра розуміється як набір недоступних перевірки вірувань є... надмірно спрощеним» [1, 13]. Все більше усвідомлюється позитивна перспектива онтологічних, епістемологічних та аксіологічних дискусій між вченими й

богословами в контексті культури. Діалог науки і релігії «необхідний не лише для з'ясування світоглядних позицій та їх причин, але й для розробок спільної стратегії подолання викликів часу» [2, 7].

Наукова революція ХХ сторіччя суттєво переглянула не лише наукові уявлення про світобудову, але й методи пізнання та стиль наукового мислення. Сучасна постнекласична наука осмислює співвіднесеність характеру знань про об'єкт, що отримується, не лише із специфікою засобів та операцій діяльності суб'єкта, а й з ціннісно-цільовими установками цієї діяльності. Важливим результатом зміни суб'єкт-об'єктних відношень в сучасній науці стало обговорення й аналіз науковцями гуманітарних проблем. Усвідомлення широти, багатогранності поняття істини та її досягнення мають відношення не лише до теоретичного та експериментального знання, а й торкаються різних боків культури в усіх її проявах, усіх сфер життя людини. Водночас в сучасному світі існує суттєвий розрив між релігійним життям й інтелектуальним (особливо науковим) та культурним життям. Подолання його означає насамперед можливість поєднання зі своїм історичним минулим та розуміння власної укоріненості в культурі.

Видатні вчені, одні із засновників сучасної фізики, Макс Планк та Вернер Гейзенберг беруть участь в обговоренні гуманітарних проблем, які постають перед сучасною наукою, зокрема щодо її взаємовідносин з релігією. Ця проблема постає як проблема культурного самовизначення вченого.

Світоглядні позиції науки в сучасному світі надзвичайно потужні, тому можна говорити про зв'язок практично будь-якого абстрактного питання людської культури з науковою проблематикою. Але, як зазнає Планк, «для науковця так само важливо як довіряти науковим досягненням, так і розв'язати особисто для себе питання: «як співвідносяться наукові та релігійні погляди вченого?»» [3, 25].

Великий фізик сформулював власне бачення відповіді на питання: чи можна зблизити істину релігійну свідомість з науковим пізнанням? Відповіді на нього дають можливість вирішити, чи сумісні і до якої міри вимоги релігії з вимогами природознавства і чи можуть релігія й природознавство, не конфліктуючи, співіснувати одна з одним.

Культура – це цілісність, в якій все взаємопов'язане, а отже й відношення до релігії – це питання культурного самовизначення. Планк намагається виділити визначальні характеристики релігії й природознавства, відкидаючи все нав'язане не критично сприйнятою традицією або існуюче як ілюзорний продукт рефлексії.

Релігія, зазначає вчений, є зв'язок людини з Богом, заснований на богобоязливому остраху перед надприродною силою, якій підкоряється людське життя. Вищою метою релігійної людини є прагнення згоди з цією силою, здобуття її прихильності. Лише так вона може відчувати себе забезпеченою від загроз та небезпек в житті, «зможе добитися найчистішого щастя, пов'язаного з внутрішнім світом в своїй душі, який може бути гарантований тільки твердим союзом з Богом і безумовно вірою в його всемогутність та готовність допомогти» [3, 26]. В цьому значенні коріння релігії міститься в свідомості окремої людини, але її значення поширюється за межі цієї свідомості, тому відбувається об'єднання прихильників певної релігії в союз, який ставить перед ними завдання знайти загальний вираз своєї віри через взаєморозуміння на релігійній основі. Як зазначає Планк, це можливо, коли зміст релігії приймає певну зовнішню форму, яка своєю наочністю уможливує порозуміння. Такою інваріантною наочною формою релігії є релігійні символи, призначені для відправлення релігійного культу, здатні безпосередньо впливати на силу уяви широких мас народу, пробуджуючи в них інтерес до релігійних проблем. Отже, поклоніння Богу, завдяки символічному узагальненню міфологічних оповідей і збереженню ритуальних обрядів, набуло зовні символічного характеру.

Розмірковуючи над специфікою релігійних символів, М. Планк підкреслює, що «релігійних символ завжди спрямований за межі самого себе» [3, 28], його значення ніколи не вичерпується ним самим. Священний характер символу знаходиться не в ньому самому, а виводиться із самої природи символу. Символи не є абсолютними цінностями,

водночас без них було б неможливим не лише релігійне, а й будь-яке спілкування між людьми. Навіть мова сама по собі є символічним виразом думки. Проте навіть самий священний символ має людське походження. Тому, зазначає Планк, не можна плутати загальну абстрактну релігійну ідею з наочними засобами її виразу, які можуть не співпадати в різних релігіях, подібно до того, як певне поняття залишається адекватним самому собі, незалежно від мови його виразу. Дійсний зміст релігійного символу – «те, що стоїть за ним і над ним» [3, 29]. Отже, релігійний символ, сам по собі не означаючи ніякого конкретного предмету, вказує спрямованість свідомості. Тому, робить висновок М. Планк, істинно релігійна людина визнає існування Бога до появи людини, його одвічне панування в світі, основний зміст усіх релігійних істин, сповідує віру і відчуває себе захищеною всемогутнім Богом від усіх небезпек життя.

З'ясувавши специфічні особливості й вимоги релігійності, М. Планк звертається до з'ясування специфіки фізичного знання. Будучи найточнішою з природничих наук, фізика дає обмеження релігійної віри внаслідок досягнутих результатів пізнання. В процесі історичного розвитку науки відбувається постійне удосконалення й уточнення результатів фізичних досліджень.

Розкриваючи значення цих результатів, Планк роз'яснює особливості фізичного пізнання світу. Специфіка і складність досліджуваних фізичних об'єктів призводять до того, що сучасна фізика ґрунтується на доведених наукою універсальних контрастах. Але виникає питання, чи є вони винаходом людського генію, або ж мають і реальне значення, незалежне від людського інтелекту. Критикуючи позитивізм за його неспроможність відповісти на це питання, М. Планк зазначає, що для просування вперед необхідний творчий пошук нових зв'язків ідей і проблем, які не виводять з одних лише результатів вимірювань, долаючи їх межі.

Досягнення сучасної фізики ґрунтується на гіпотезі універсальних констант, яка є доказом наявності в природі реальності, не залежної від будь-яких людських вимірювань. Планк пише про кумулятивність наукового знання як аргументу на користь того, що відтворені в фізиці виміри констант є такими внаслідок певної глибинної й незалежної від дослідника основи. Тому в уявленні вченого-фізика за вимірами приховується певна глибинна реальність, незалежна від людини, котра може сприйматися лише опосередковано. Більшість вчених-фізиків схильні вбачати в закономірності фізичних вимірів зовсім не людський інтелект, а певні глибинні закономірності. Виміри орієнтують свідомість дослідника на об'єктивну реальність, яка лише опосередковано проявляє себе в наших відчуттях. Ця впевненість у наявності фізичної реальності, котра виявляє себе в фізичних експериментах, але не зводиться до них, є дуже суттєвою для природничонаукового пізнання. Планк висловлює переконаність в існуванні більш глибинної природної реальності, на яку фізичні виміри «вказують» подібно до того, як релігійний символ «вказує» на особливу природну реальність. Закони фізики зовсім не є «організацією досвіду» суб'єктом дослідження, а існують незалежно від нього. Подібно до цього, реальність на яку вказують релігійні символи (сфера ноуменального), існує незалежно від використання цих символів.

Отже, М. Планк констатує, що розвиток досліджень в теоретичній фізиці історично привів до відкриття фізичної причинності, яка має, на його думку, явний теологічний характер. Проте за рахунок цього в розуміння закономірності природи зовсім не привноситься щось змістовно нове, або суперечливе. У всіх галузях природи панує певна доцільна закономірність, незалежна від існування мислячого людства. Ця закономірність представляє, таким чином, розумність світобудови, якій підкоряються природа і людство, але її істинна сутність є непізнаваною. Вчений припускає, що досягнення природознавства укріплюють надію на поглиблення розуміння людиною того, як здійснює управління природою правлячий нею Всемогутній Розум.

По завершенні аналізу щодо вимог і специфічних особливостей світоглядного спрямування релігії та природознавства, М. Планк цікавиться взаємоузгодженістю цих

вимог у сферах, де релігія та природознавство перетинаються. «Стикання» релігії та природознавства відбувається в питанні про існування і сутність Вищої Влади, пануючої над світом. Вони не суперечать одне одному у твердженні, що існує розумна, незалежна від людини, упорядкованість світу, сутність якої не може безпосередньо спостерігатися, або побічно пізнаватися, чи наявність якої може лише припускатися. Задля цього релігія використовує своєрідні символи, а природознавство – вимірювання, що ґрунтуються на сприйнятті. Наше прагнення до пізнання, яке потребує єдиного світогляду, вимагає ототожнити «дві повсюдно діючі й утаємничені сили – упорядкованість світу природознавства і Бога релігії» [3, 34]. Отже, підсумовує М. Планк, божество, до якого прагне наблизитися за допомогою релігійних символів людина, рівноцінне, по суті, силам природи, що виявляються в законах.

Проте, незважаючи на подібний збіг, між ними існує принципова відмінність. Релігійній людині Бог дається безпосередньо і первинно через релігійні символи, будучи непізнаваний розумом. Для вченого є первинним лише зміст його сприйняття, відштовхуючись від якого шляхом індуктивного сходження він намагається наблизитися до Бога як до вищої недосяжної мети. Отже, і релігія, і природознавство потребують віри в Бога. При цьому для релігії Бог перебуває на початку всякого роздуму, тоді як для природознавства – наприкінці, означаючи фундамент побудови будь-яких світоглядних принципів. Природознавство, маючи справу з об'єктивним світом, веде мову про істину й хибу, тоді як релігія, маючи справу зі світом моральних цінностей, веде мову про добро і зло. Питання етики не входять в компетенцію природознавства, тому основна сфера, де перетинаються наука і релігія – теоретична фізика і космологія. Релігія і природознавство, упевнений М. Планк, не виключають, а доповнюють одне одного: «наскільки знання й уміння не можна замінити світоглядними переконаннями, настільки ж не можна виробити правильного ставлення відношення до етичних проблем на основі суто раціонального пізнання. Проте обидва ці шляхи не розходяться, а йдуть паралельно й зустрічаються в нескінченності біля однієї й тієї ж самої мети» [3, 34]. Навіть при відмінності методів, значення їхнього внеску і напряму прогресу повністю співпадають, здійснюючись під гаслом – до Бога!

На цій підставі М. Планк узгоджує релігійні переконання та професійні наукові знання, розводячи їх по різних галузях. Проте, така позиція не влаштовує В. Гейзенберга, бо людське суспільство, на його думку, не може існувати з відмежуванням знання від віри.

Аналізуючи причини конфлікту між наукою і релігією, В. Гейзенберг вважає, що саме обмеженість наукового ідеалу об'єктивного світу, який існує в просторі та часі за законами причинності, викликала непорозуміння з духовними формами різних релігій. Головне джерело конфлікту складає розбіжність ціннісних настанов релігії, які претендують на вічність та органічно включені до культури і постійно змінюваних результатів науки, що прогресивно розвиваються. Фактично мова тут іде про «конфлікт між духовною формою суспільства, яка, за визначенням, мусить бути чимось сталим і такою, що постійно розширюється, оновлюючись, тобто динамічною структурою наукового досвіду і наукової думки» [4, 338].

Простежуючи процес формування природознавства Нового часу, В. Гейзенберг зазначає, що його особливістю є вивчення природних об'єктів як таких, що існують самі по собі, незалежно від випадкових виливів, від спостерігача-дослідника і, в кінцевому рахунку, від Бога. При цьому, саме християнство сприяло подібному вилученню Бога з об'єктивного світу природи, адже він підносився над світом, ставав неосяжним і недосяжним. Віддалення Бога на небо, надало можливість розглядати Землю незалежно від нього. Таке віддалення світу від Бога, й віддало його науці для вивчення. В цьому полягає стимулююче значення християнства для розвитку природознавства.

Наслідком діяльності науки і техніки стало вилучення людини з природного середовища і її спілкування переважно з природою, перетвореною людською діяльністю. Людина нібито вилучається з первинного буття, втрачає зв'язок з ним. Вона має справу

лише з наслідками власної діяльності. Однак фундаментальні зміни, що відбулися в неklasичному природознавстві ХХ сторіччя суттєво ламають вузькі межі попередньої науки, завдяки теорії відносності та квантовій механіці, епістемологічного розриву сучасної фізики з класичною фізикою. Через це співвідношення між природознавством і змістовною частиною релігійних вчень починає виглядати дещо інакше. Подібного роду зміни, вважає В. Гейзенберг, найкраще характеризує позиція А. Ейнштейна, для якого «Господь Бог... є відчуттям центрального порядку речей», який належить «як до об'єктивної, так і до суб'єктивної сфери...» [5, 359].

Наука ХХ століття вже не дозволяє говорити про об'єктивність зовнішнього світу в сенсі його віддаленості від людини. Бог і людина залучаються до наукового дослідження. Людина-спостерігач вже не стоїть осторонь, вона включена своєю діяльністю в науковий результат. Тому вже не можна говорити про розмежування суб'єкта і об'єкта. Гейзенберг звертає увагу на те, що предметом наукового дослідження є не світ безпосереднього досвіду людини, а специфічний світ, у який ми можемо проникнути лише за допомогою специфічних засобів сучасної техніки. Сьогодні в науці навіть суто наукова вимога об'єктивності обмежується констатацією того, що повне відділення від феномену, який спостерігається, від власне спостерігача вже неможливе. Природознавство може дати можливість зрозуміти засадничі структури цього світу лише завдяки математичним формулам. Отже, дослідник використовує образи і символи, а це дуже схоже з релігійною мовною практикою.

Як стверджує Гейзенберг, відношення між релігійною та науковою мовами стають значно тоншими, ніж раніше. Правомірність підтверджених природничонаукових висновків не може бути піддана сумніву і, в свою чергу, етичні вимоги, які «виростають із самого осердя релігійного мислення, не можуть бути підірвані раціоналістичними аргументами із галузі науки» [5, 266]. Релігійні образи і символи є такою мовою, котра дозволяє певним чином говорити про взаємозв'язок світу як цілого, про існування якого ми здогадуємося, досліджуючи феномени, з котрими має справу наука. Без цього людство було б неспроможне виробити жодної системи цінностей. Безумовно, мови науки і релігії різняться між собою. Природознавство прагне надати своїм поняттям об'єктивного значення, тоді як релігійна мова прагне запобігти розрізненню світу на об'єктивний і суб'єктивний. Однак, стверджувати про переваги одного над іншим неможливо.

Як підкреслює В. Гейзенберг, історія вчить, що усе культурне життя людства зумовлюється насамперед духовною формою, «в обрії [якої] віднаходиться тісний зв'язок між добром, красою та істиною, лише тут можна говорити про сенс життя індивідуальної особистості. Цю духовну форму ми називаємо релігією спільності» [5, 259]. Говорячи про зміщення акцентів у взаєминах науки і релігії, великий фізик мав на увазі знаходження рівноваги духовного та матеріального боків життя людства, що потребує насамперед пошуків уваги до духовних цінностей, до повернення їх як екзистенційно-природного орієнтиру. Оскільки етика є основою спільного життя людей, ми зобов'язані докласти зусиль для об'єднання на ґрунті духовної форми суспільства. Це уможлиблюється в разі поновлення рівноваги між обома, науковою та релігійною, істинами. Дослідник, розмірковуючи над питанням про сутність істини, робить це в руслі певних ідей, оцінює дійсність у відповідності з системою цінностей. Гейзенберг глибоко переконаний, що оскільки наука розвивається досить інтенсивно і все більше звертається в пошуках істини до інших форм усвідомлення світу, то розуміння істинності має відноситися до більш глибокого ціннісно навантаженого рівня.

Отже, досліджуючи взаємодію науки і релігії як проблему культурної самовизначеності особистості, М. Планк узгоджує власні християнські переконання та професійні наукові знання, розводячи їх по різних галузях: професійна сфера керується науковими критеріями, а стосунки з людьми – християнською традицією. У свою чергу, В. Гейзенберг у вирішенні означеної проблеми звертається до пошуку нового типу раціональності, до духовних цінностей як екзистенційно-природного орієнтиру

особистості. «... сукупність духовних орієнтирів і виступає вистемою вищих надіндивідуальних орієнтирів, яким підкорені всі інші... цінності» [6, 259]. У випадку подібного розуміння духовних вимірів науки втрачаються будь-які засади протистояння духовності й раціональності. Адже раціональність отримує нове розуміння, в межах якого переглядаються, змінюються, розвиваються її правила. Цей процес зумовлюється включенням раціональності в діалог різних культурних традицій.

Література

1. Брук Джон Хэдди. Наука и религия: историческая перспектива / Джон Худли Брук. – М.: ББИ, 2004. – 352 с.
2. Шашкова Л. Діалог науки і релігії в культурно-історичному контексті / Л. Шашкова. Монографія. – К.: Грамота, 2008. – 328 с.
3. Планк М. Наука и естествознание / М. Планк // Вопросы философии. – 1990. – №8. – С. 25-36.
4. Гейзенберг В. Шаги за горизонт / В. Гейзенберг. – М.: Прогресс, 1987. – 368 с.
5. Гейзенберг Вернер. Избранные философские работы / Вернер Гейзенберг. – СПб.: Наука, 2006. – 576 с.
6. Лекторский В.А. Епистемология классическая и неклассическая / В.А. Лекторский. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с.

Аннотация. Радзюн А.В. М. Планк и В. Гейзенберг: взаимоотношение науки и религии как проблема культурного самоопределения ученого.

В статье рассматривается проблема обоснования необходимости диалога между наукой и религией, ставшая особенно актуальной в начале XXI века. Взгляды основателей современной физики М. Планка и В. Гейзенберга на взаимоотношение науки и религии проявляются как проблема культурного самоопределения учёного.

Ключевые слова: религия, наука, культура, Бог, научный идеал, рациональность, духовность.

Summary. M. Planck and V. Geizenberg: correlation of science and religion as a problem of scientist's cultural self-determination.

The article considers a problem of a substantiation of necessity of dialogue between science and religion which has become especially actual on threshold of the XXI century. Views of founders of modern physics M. Planck and V. Geizenberg at interrelation of science and religion appear in a problem of cultural self-determination of a scientist.

Keywords: religion, science, culture, the God, a scientific ideal, rationality, spirituality.

Надійшла до редколегії 17.10.2011 р.

УДК 165.19:18

Л.П. Подгорна

ЕСТЕТИКА НАУКИ І ЦІННІСНІ ВИМІРИ ПОСТНЕКЛАСИЧНОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

У статті досліджується механізм експлікації естетичних категорій в науково-методологічному дискурсі з погляду проблеми визначення ціннісного потенціалу естетики науки. В центрі уваги – питання про теоретичний статус естетизму в постнекласичній раціональності.

Ключові слова: аксіопотенційність, епістемологічний конструктивізм, естетика науки, естетичний релятивізм, постнекласична раціональність.

Актуальність постановки питання про методологічний статус естетики науки в світлі аксіологічного потенціалу постнекласичної раціональності пов'язується передусім з інтегративними процесами сучасної науки. В контексті діалектики природничо-наукового та гуманітарного знання давно спостерігається «рух назустріч». Діалог когнітивних практик перебуває в центрі філософського аналізу та нерозривно пов'язаний з